

עירית קינן ועירית הרבון, (עורכות) הביטחון כסוגיה אזרחית: התרופפות הביטחון האזרחי-פוליטי-תרבותי בישראל, פרדס הוצאה לאור והמכללה למנהל, תש"ף, 2020

פרופ' אילן פלג

Lafayette College

ספרן הערוך של פרופסור עירית קינן וד"ר עירית הרבון מעלה תרומה חשובה להבנת תהליכי עומק פוליטיים ותרבותיים בחברה הישראלית, בעיקר בנוגע לסוגיה הביטחונית בעשור האחרון. זהו ספר עשיר ביותר הן מבחינה תיאורטית והן מבחינה אמפירית: הוא מעלה לדיון שיטתי בחברה הישראלית מושגים המציגים תהליכים שונים באור חדש, ותורם באופן משמעותי לבחינת סוגיות רבות המצויות במרכז ההווה הישראלית העכשווית.

כבר במשפט הראשון של המבוא לאסופת מאמרים זו העורכות מציגות את תפיסתן הרחבה ביותר והבלתי שגרתית למושג "ביטחון", מרכיב מרכזי בישראליות לדורותיה. הן פותחות את המאמר בהגדרת ארבע החירויות שלדעת הנשיא האמריקני פרנקלין דלאנו רוזוולט כל בן אנוש זכאי להן: חופש הביטוי, חופש הפולחן, חופש ממחסור וחופש מפחד. המשגה רחבה זו, כמעט סוציאל-דמוקרטית במולדת הקפיטליזם הבלתי מרוסן, זכתה אף לציור של האמן האמריקאי נורמן רוקוול. נאומו של רוזוולט חרג בבירור מהתפיסה המסורתית של הביטחון, המתייחסת בעיקרה לאיומים צבאיים חיצוניים של מדינות עוינות. העורכות מציינות שבעשורים האחרונים התפתחה בעולם גישת "הביטחון האנושי". ואכן, גישה זו במהותה אלטרנטיבית לתפיסה המסורתית של הביטחון. מבחינה זו, הספר מאתגר את ה"ביטחוניזם" הישראלי המורשש מזה דורות, והמאמרים הכלולים בו מתכנסים סביב אתגר זה.

מטרתו הבסיסית של הספר לבחון, מתוך גישה ביקורתית ולעיתים נוקבת, את סוגיית הביטחון הישראלית בתוך מסגרת תיאורטית והיסטורית רחבה יותר. העורכות רואות במילה "ביטחון" כלשעצמה מושג "אימפריאלי" העשוי להשתלט על תחושות האזרחים בסוגיות רבות ושונות כמו: זהות; הגירה; חירויות דמוקרטיות ועוד. ניתן לטעון, לדעתי, שבישראל הפך הביטחון למושג לא רק אימפריאלי, אלא אפילו הגמוניאלי בדרך שבה הבין האיטלקי אנטוניו גראמשי מושג קריטי זה: מרבית האזרחים הישראלים לא מעלים בדעתם אפילו את האפשרות לאתגר מושג זה, ועל אחת כמה וכמה את הגדרתו הצרה מדי, המתמקדת באופן בלעדי בסיכונים פיזיים מגורמים חיצוניים עוינים.

המסגרת התיאורטית המוצעת בספר אינה רק בבחינת ניתוח אקדמי מופשט, אלא רלוונטית ביותר לפוליטיקה הישראלית בעשורים האחרונים. למשל ההגדרה המסורתית והצרה של הביטחון בישראל – הגדרה המתמקדת באופן בלעדי בסכנות פיזיות שמקורן חיצוני – מתעלמת לחלוטין או לפחות חלקית ממרכיבים אחרים של הביטחון. זאת ועוד, הגדרת ביטחון מוחצנת ומיליטריסטית זו מחזקת מנהיגים לאומנים ופופוליסטים, ותורמת להתרופפותו של האתוס הדמוקרטי בישראל. בדברן על "ממשלות

המעדיפות להתמקד באיומים חיצוניים, כדוגמת קונפליקט עם ישות מדינית יריבה, הגנה מפני טרור, הגנה על הגבולות, הגנה מפני נשק להשמדה המונית ועוד" (עמ' 11).

המושגים החשובים ביותר להבנה כוללנית של הספר מקורם בגישת הסקיוריטיזציה (securitization), המנסה להבין כיצד נושא מסוים הופך לסוגיה ביטחונית, על-ידי הגדרתו כאיום קיומי הדורש תגובה החורגת מהפוליטיקה "הרגילה". לדברי התיאורטיקנים השונים, התנאים הדרושים לסקיוריטיזציה כוללים סוכנות מדינית, קהל יעד ופעולות להתמודד עם האיום. ניתן לטעון כי במקרה הישראלי חשוב לאתר יחידים וקבוצות המעוניינים בסקיוריטיזציה לקידום האינטרסים שלהם, לבחון את הכלים העומדים לרשותם ולהעריך את התוצאות של פעולותיהם. אחת התוצאות החמורות ביותר של סקיוריטיזציה ישראלית קיצונית היא פגיעה קשה, ופוטנציאלית אפילו אנושה, באושיות המשטר הדמוקרטי. נראה כי הכרה זו הולכה את עורכות הספר ליזום פרויקט זה.

הספר על פרקיו השונים מונה פעולות שונות שעשו ממשלות ישראליות, ושלדעת הכותבים והכותבות פגעו בדמוקרטיה הישראלית. חשוב לציין שחוקרים רבים בתקופות קודמות יותר הציגו אף הם את הדמוקרטיה הישראלית כ"פגומה", (בין השאר יפתחאל, לוסטיג, פלג, פלד, וסמוחה). אני סבור כי התקופה של 2009–2021 אופיינה במיוחד ביוזמות בעייתיות ביותר מבחינת הדמוקרטיה הישראלית ויכולתה לשגשג כיום ועוד יותר בעתיד. המשותף לפעולות אלו (שברובן נדונות בספר) – לרבות חוק הלאום מיולי 2018, חוק החרם, חוק הנכבה, חוק "שוברים שתיקה" והצעות חוק נוספות – שהן נועדו לחזק כביכול את ביטחון אזרחי ישראל, אם כי במקרים רבים פגעו ישירות בדמוקרטיה, בזכויות אזרח ובזכויות אדם. מנקודת המבט של ספר זה, פגעו יוזמות אלה פגיעה קשה גם בביטחון אזרחי המדינה או ברבים מהם.

הפרקים השונים בספר מפרטים את הבעיה הביטחונית בישראל, תוך קריאת תגר על הביטחוניזם הישראלי הקונוונציונלי הקלסי. ההיגיון המקשר בין הפרקים השונים על נושאיהם המגוונים והתמחויותיהם של הכותבים (היסטוריה, מדע המדינה, סוציולוגיה, פסיכולוגיה ועוד) הוא האתגר הנחרץ לחשיבה הישראלית ההגמוניאלית סביב הנושא הביטחוני, כפי שהוגדר בעיקר על-ידי ממשלות ישראל בשנים האחרונות. למשל יגיל לוי דן במה שהוא מזהה כ"מיליטריזציה חדשה" בשיח הביטחוני הישראלי. שיח הבנוי על נתק בין השימוש בכוח מההיגיון הפוליטי שאמור לכונן אותו, מקדם דה-הומניזציה של אוכלוסיית האויב ואזרחי במהותו. התוצאה, לדעת לוי, היא הפחתת ערך הביטחון שישראל מספקת לאזרחיה. הנרייט דאהן-כלב עוסקת בתופעה ישראלית נפוצה – כניסת קציני צבא בדימוס לתפקידי ניהול במערכת החינוך בישראל. התוצאה לדעתה היא היווצרותה של הגמוניה צבאית בתוך תחום הפעילות האזרחי, תוך השפעה על תפיסת הביטחון של דור ההמשך.

דניאל ברטל, מבכירי הפסיכולוגים החברתיים בישראל, מתאר במאמרו את יצירת תחושת האיום המתמיד בישראל ובדרכים לשנותה. לדעתו ניתן לשנות את המציאות של מעגל האימה הבלתי פוסק באמצעות לקיחת סיכונים מחושבים למען עתיד טוב יותר. ריקי טסלר ניגשת לבעיית הביטחון מנקודת מבט חינוכית. היא סבורה שהמדינה משתמשת בהוראת האזרחות לחינוך אידיאולוגי לאומני, ולא

לבניית אזרחות שוויונית ומשותפת. זו דוגמה מעולה לטיעון הכללי של הספר כולו – באצטלה של חיזוק החוסן הלאומי היהודי, המדינה מערערת את החוסן הלאומי.

כמה מאמרים בספר עוסקים בהשפעת הביטחוניזם על נשים בישראל. למשל אפרת שלוי לייבוביץ', במאמרה על דימוי החייל הקרבי בישראל, טוענת כי עליונות דימוי זה מקשה על המוביליות החברתית של נשים בישראל ותורמת למעמדן החברתי השולי – תופעה המשפיעה על ביטחונן האזרחי-חברתי. אילת הראל ושיר דפנה-תקוע מנתחות נרטיבים של חיילות ישראליות משוחררות, המאירים את המושג ביטחון באור שונה. מחקרן סוקר מתודולוגיות שונות למחקר בנושא, ומציע ככלי אנליטי את "מדריך ההקשבה" – כלי מתודולוגי המתמקד בקול ובנרטיב על הניואנסים שלהן. המאמר מפרט את מדריך ההקשבה כשיטה לניתוח ראיונות (שיטה שניתנת ליישום נרחב לנושאים שונים), וקורא בין היתר "להעמיד את קולות הנשים בקדמת הבמה" (עמ' 198).

כמה מן המאמרים מתרכזים בקבוצות מיעוט ישראליות, ומייבאים למרכז הדיון המשגה שבמהותה ביטחון אנושי. שמחה גתהון ועירית קינן מתמקדות בקהילת יוצאי אתיופיה בישראל. הן בוחנות את הקשר בין הדרה של תרבות המיעוט, לביטחון האישי של יחידים המשתייכים לאותו מיעוט. המאמר בוחן טיעונים תיאורטיים לקשר בין אי שייכות תרבותית ובין תחושת ביטחון מעורערת. מוחמד מוסטפא ואיימן אגבאריה עוסקים בהשתלבותם של מיעוטים מוסלמים בחברות שונות, לרבות החברה בישראל. המאמר מדגיש בעיקר את הדילמות של מיעוט ילידי – נושא מרכזי ביותר שעשוי לקבוע את רמת יציבותה של החברה בישראל בשנים הבאות. המאמר האחרון בספר מבטא את הגותה של יעל לוי-חזן ז"ל, חוקרת שנהרגה בתאונת דרכים לפני שהשלימה פרק זה. המאמר עוסק בכתיבתה של לאה גולדברג על אודות מלחמה והושלם עלידי חברתה אילת הראל, ובת זוגה של המנוחה, עומרה לוי-חזן. החשיבות המרכזית של ספר זה היא שניתן לראותו בתוך שתי מסגרות שונות אך שזורות זו בזו. ראשית, הספר עוסק בתהליכים ארוכי טווח בחברה בישראל (נפרס על-פני תריסר שנים). שנית, יש לקרוא את כל המאמרים הנכללים בספר על רקע רחב יותר, של האתגרים הרבים לדמוקרטיה. במקומות שונים בספר המחברים דנים בסוגיות מרכזיות בדמוקרטיה כיום: זהות קולקטיבית; השאיפה ללכידות חברתית; שאלת היחסים בין רוב למיעוט בחברות שסועות; השפעת הפופוליזם; שאלות של הומוגניות והגמוניאליות ועוד.

החברה בישראל והפוליטיקה המורכבת שלה לא רק משקפת בעיות אלה; ניתן אף לראותה כבוחנת אותן בכל יום ויום ובמהלך ההיסטוריה שלה. למשל ישראל נאבקה שנים על הגדרתה ועל זהותה הקולקטיבית כמדינה "יהודית ודמוקרטית", או לחלופין כמדינה יהודית או דמוקרטית. בחוק הלאום מיולי 2018 ניתן לראות צעד גדול לעבר הגדרתה של המדינה כיהודית, תוך נטישת הדמוקרטיה השוויונית שלה התחייבה מדינת ישראל בהכרזת העצמאות שלה. בפרק על "התרופות הביטחון האזרחי-פוליטי בישראל", עורכות הספר טוענות שחוק הלאום הוא חלק מתהליך הסקוירטיזציה של הזהות האזרחית בישראל (עמ' 31), וזהות זו היא יהודית בלבד. לדברי העורכות: "חוק הלאום מנתק

למעשה את זהותה של ישראל ממגילת העצמאות שלה שבה – בצד הצהרות חזקות מאוד על אופייה של ישראל כמדינת לאום יהודית – נכללו יסודות אוניברסליים וכלל-אזרחיים" (עמ' 33).
האתגר הרציני ביותר של ישראל היה ונשאר היותה של החברה בעלת שסעים רבים, ויכולתה לקיים משטר דמוקרטי משגשג למרות שסעים אלה. למרות ה"ישראליזציה" של ערביי ישראל, תהליך שזוהה ונותח על-ידי הסוציולוג הפוליטי סמי סמוחה, נותרו ערביי ישראל מיעוט מובחן ולעיתים מופלה בישראל.¹ זאת ועוד, כמו במדינות אחרות שבהן יש מיעוטים התובעים שוויון דמוקרטי, לדוגמה טורקיה וסרי לנקה, עלולה קבוצת הרוב לאמץ תהליך של סקיורטיזציה הזוהת. ואולם בעוד תהליך זה מיועד להנציח את ההיררכיה האתנרלאומית בחברה ובמדינה, ברוב רובם של המקרים מוליך תהליך זה לדעיכת הדמוקרטיה בחברה כולה.

הסכסוך האתנרלאומי בישראל ממשיך לעכב את השתלבותם של "פלסטינים בישראל" (כפי שרובם מעדיפים להיקרא) בחברה. הספר סוקר את יוזמות החקיקה השונות הפוגעות בחופש הביטוי של אזרחי ישראל, כרסום בהפרדת הרשויות על-ידי הטלת הגבלות על בית המשפט העליון ורדיפה ממשלתית של ארגוני חברה אזרחית. לישראל נותרה ההזדמנות לשנות כיוון ולחזק את זהותה הליברלית, האלטרנטיבה לזהותה הלאומנית ולתת את הדעת לסוגיות של ביטחון אזרחי, לצד הדאגה המתמדת לביטחון לאומי.

¹ Peleg, I., & Waxman, D. (2011). *Israel's Palestinians: The Conflict Within*, Cambridge University Press